

RAJK ANDRÁS

„Magyar drámák színháza”

Koltai Tamás könyvéhez

A könyv inkább csak alkalom, hogy – kommentálásának mintegy a nyitányaként – megpendítsem egy vitákban gyakran alulmaradó, jobb esetben elsikkadó meggyőződésemet. Azt nevezetesen, hogy a színházi kritikánk színvonala körüli szakmabeli fanyalgás indokolatlan. Nem egyéb, mint tájékozatlanságnak, jóhiszemű nosztalgianak, egyesek rosszhiszemű önvédelmének, továbbá tehetségtelenség és tehetetlenség kilátástalan zászlóbontásának nem éppen szerencsés keveréke. Annak a naiv hiedelemnek a kicsapódása, miszerint ha sikerül bebizonyítani a kritikáról, hogy értéktelen, akkor drámaírástunk és színházművészetünk gyengéi felmentő ítéletet kapnak.

A *Magyar drámák színháza* című könyv, Koltai Tamás munkálkodása címben meghatározott részének (pontosabban az utóbbi rész bizonyos részének) a gyűjteménye egy a lehetséges ellenbizonyítékok közül.

Koltai öt részre tagolja könyvét, amely az 1967 és 1979 között eltelt időszak így vagy úgy (plusz–mínusz) figyelemre méltatott magyar drámáinak és színházi megvalósításuknak az értékelését foglalja magában. Tucat év alatt százhuszonegy magyar műről százhuszonhét előadáson fejtette ki a véleményét – a körszínházi *Tigris és biénától*, Petőfi előadhatatlan és lám, mégis előadott drámájától (1967) Örkény István sajnos utolsó és Csurka István még szinte tegnap is „legutóbbi”-nak nevezett színművéig, a *Pisti a vérzivatarban* és a *Házmestersírató* című groteszkig (mindkettőt 1979-ben mutatták be).

Így hát a mű ezeknek a soroknak az írásakor (1980. május) csaknem „naprakész”-nek mondható, képet ad az említett időszak hazai színházművészetének az állapotáról, kezdeményezéseiről, irányultságáról – egy jelentékeny kritikus meglátásában. Szubjektív? Egyrészt: ha már jelentékenynek mondom, akkor nem is lehet más. Másrészt: Koltai a legkevésbé sem tartozik az úgynevezett szubjektív kritikusok közé – ellenkezően. Nagy felkészültsége, tájékozottsága éppen a tárgyyszerűség, a tárgyilagosság

irányában befolyásolja, ebbe az irányba tereli egész kritikus tevékenységét. Érveit lévén, nincs szüksége sem jelzőhalmozásra, sem elragadtatott vagy a nivótlaniságtól felháborodott, esetleg az élménytelenségtől érdektelen belső állapotának kivetítésére. Írásai elemzések, a szó legjobb értelmében.

Akárcsak az az öt kis tanulmány, amellyel bevezeti kötetének önként választott strukturális egységeit. Ezek: *Klasszikusok – Játékok a félműltből – Történelmi képek – Példázatok – Hétköznapok harcai*. Természetesen ez a beosztás sem a valóságban, sem a könyvben nem jelenti, hogy mondjuk a szolnokiak 1976-os klasszikusában (*Karnyóné, Magyar Elektra*) ne volna annyi vagy több hétköznapjaink harcaiból, mint teszem a Katona József Színház és a József Attila Színház három évvel korábbi „*két építészdrámájában*” (idézet a szerzőtől, Kende Sándor: *Szerelmes barátaim* és Benedek Katalin: *Alattunk a város* című darabjával kapcsolatban). A dolgok az életben, közvetkezésképp a színházművészetben is összetettebbek ennél.

A hetvenes évtized magyar drámái és színházművészeti életéből sarjadt kritikagyűjtemény szükségképpen hátraelőre több ennél az évtizednél – ha nem szűken értelmezzük az időszakot. És nem csak a már érintett vonatkozásban több (hogy a taglalt drámák, keletkezésük szerint, végeredményben négyszáz évre kínálnak áttekintést, Bornemisza Pétertől – mondjuk – Spiró Györgyig), hanem úgy is, hogy a tájékozott kritikus latolgatásai, viszonyításai folyamán érinti és érzékelteti előző évtizedeink színházi tendenciáit és mai helyzetünket, távlatunkat is.

Jellemző ez a tágabb horizont az öt részt bevezető minitanulmányokra, a könyv egyetlen tizenöt oldalas eszmefuttatására Katona József: *Bánk bánjáról* (majd a rövidebb értékelésre az 1976-os átgigázított változatról) és az egyes kritikákra egyaránt. Az utóbbiak közül a legizgalmasabb „olvasmány-játék” ott adódik, ahol – *Tragédia, Csongor és Tünde* Móricz: *Rokonok*, Sütő András: *Csillag a máglyán*, Karinthy Ferenc: *Hetvenes évek*, Sarkadi Imre: némileg *Oszlopos Simeon*, főként *Elvesztett paradicsom* és *Ház a város mellett* (a három utóbbi esetben egy kritikán belül) – előadások egybevetésére is kínálkozik elméleti, illetve gyakorlati alkalom. („Elméletit” azért említek, mert az említett Sarkadi-színművek

korábbi előadásaira csak utalás történik, kritikájuk nem található a kötetben.)

Ezekben is, a fejezetenként időrendbe sorakoztatott többi kritikában is nyomon követhető az évtized nagy stílusváltása is a magyar drámaírásban és színházművészetben. Ez az utóbbi vonatkozásban a klasszikusokra is igaz, hiszen az 1967-es *Tigris és hiéna*, az 1969-es *Tragédia*, majd a hét évvel későbbi *Tragédia*, vagy az ugyanebben az évben, 1976-ban megvalósított *Karnyóné és Magyar Elektra*-előadás egész szándéka, stílusa más, amint az értékelésekből – direkt egybevetések nélkül is – kiolvasható.

A fejlődés nem egyenletes, csak egyértelmű. Koltai maga is talál a könyvben felölelt tucat év vége táján avultabb előadást, mint amilyennel az időszak elején találkozott. Színházba járóknak mégis érzékletes lesz, ha azt mondom, hogy az ennyiben már említett első rész után a második *A vörös postakocsi*tól (Krúdy színpadi változat a Vígszínházban, Kapás Dezső rendezése) *Az óriáscecsém*ig (a nevezetes, elkésett Déry-bemutató Pécsset, Szikora János rendezése) tart; a harmadik fejezet Kós Károly: *István királyától* (Miszlay István rendezése Gyulán) Örkény István: *Pisti a vérzivatarban* című színművéig (Vígszínház, Várkonyi Zoltán utolsó, végül is Marton Lászlóval közös rendezése); a negyedik fejezetben az első kritika **Eörsi István: *Sírkő és kakao*** című darabjáról készült, Léner Péter rendezéséről a Thália Stúdióban, „*a groteszk pir-kadatának*” az idejéből (a kifejezés idézet a könyv szerzőjétől); végül a legterjedelmesebb, ötödik fejezet két határoló írása Raffai Sarolta: *Egyszál magam* című darabjának az értékelése (Kecskemét, Pethes György rendezése), majd Csurka István: *Házmestersiratójáé* (Vígszínház, Horvai István rendezése).

Magam is érzem: mint minden kiragadás, ez is némileg vulgarizál (bár nem tendenciózusan kapkodtam ki a megnevezett műveket, hanem szigorúan tartva magam a könyv tényleges képletéhez, időrendjéhez). Annyi aligha vitás: a fejlődés fő tendenciája kirajzolódik. Dráma és színházművészetünk, más művészeti ágakhoz hasonlóan, távolodik a jobbára érzelmekre ható, a realitást direkt módszerekkel felidéző, a megrendíteni szándékozó módszerektől az értelmet foglalkoztató, az elgondolkodásra kényszerítő, szinte izgató, a fanyar, a groteszk, a frappáns irányába. A folyamat természetesen nem abszolút – csak jellegzetes.

A szerző gyűjteménye első részéhez köti a gondolatot, hogy a klasszikus drámák játékmódjában a történelmi tudat változása is tükröződik; hogy a *műzeumi szemlélet* a színház, a színházművészet felfogásában a *fórum szemlélettel* kell helyettesíteni. A kritikák és rövid összefoglalások olvastán erősödik a meggyőződésem, hogy ebben a folyamatban a művészeti ág mondhatni szerves részét képező színikritikának fontos a szerepe. Koltai jelentékeny munkával járult és járul hozzá a folyamat megindulásához, gyorsulásához és hatásának a mélyüléséhez.

Idézett szemléletmódja nem kötődik az első, vagy éppen a „*színház történeti pótvizsgának*” titulált második fejezethez (Játékok a félműltből) – fórum szemléletű az egész tevékenysége. Ebből származnak legjobb észrevételei, korszerű értéktételének érvényes találatai. A tájékozottság, a hozzáértés mellett ez segíti, hogy már megírt drámákban s majd az előadottakban biztosan fedezze fel a távlatot kínáló új stílusjegyeket, áramlatokat, tendenciákat, hogy megbízható ítélettel jelezze az értéket éppúgy, mint az értéktelenséget. Utólag természetesen könnyebb megállapítani, mint a születés pillanatában, hogy mi biztat tartóssággal, mi tartalmaz olyan újat, ami meghatározóvá válik a művészeti ágban; felrajzolni például egy olyan vonalat, amely az évtizeddel ezelőtt még szegedi amatőr Paál István tevékenységétől Ascher Tamás 1972-es *Patikáján* át Szikora János 1978-as *Az óriáscecsém* – rendezéséhez vezet. Ilyesmihez gyakori a „persze-persze” – utólag.

Természetesen nincs olyan kritikus akinek csak telitalálatai vannak. Nem csak Koltai vélte úgy például tizenhárom évvel ezelőtt (Raffai Sarolta: *Egyszál magam* – Kecskemét), hogy ez a színpadi bemutatkozás „*megalapozott, biztató reményekre jogosít*”. Amellett, hogy a folytatás nem igazolta ezeket a reményeket, az emlékezetes kecskeméti bemutatónak megvolt az idősakkal és az azóta elmúlt idősakkal összefüggő jelentősége. (Az egyetlen pont viszont, ahol érzésem szerint Koltai, erkölcsi értelemben „a pénze után fut”, az említett szerző egy nyolc évvel későbbi bemutatójának az esete, ugyanabban a színházban (*Vasderes*). Itt a kritikából is hiányzik az a kitűnő érvrendszer, értékmeghatározás, meggyőzőerő, szellemesség, fordulatoság, nagyvonalúság, itt-ott a nyilvánvaló

jogossága által igazolódó szarkazmus, amely az írásokat általában jellemzi.

A könyv egészének az értékelése nem megfelelő alkalom a kritikus vitaközlésre egyes részletekkel. Több okból. A legfőbb: egy-egy érvsornak és összességüknek az értékét nem az szabja meg, hogy az olvasó mindenben maradéktalanul egyetért-e vele. Kivált nincs így az esztétika, kritika világában. Szubjektívebb ok: pályatársként magam is vállalom a tévedéseimet, amiként rokonszenvesen a szerző teszi előszavában, „*valószínű tévedései*” dolgában. Egy és más értékelésben például, ahol a bemutatás idején ellenkező állásponton voltam, ma biztos vagyok akkori tévedésemben. Egyebütt biztos vagyok benne – maga a szerző erősít meg ebben –, hogy Koltai ma módosítaná, korrigálná korábbi véleményét. Csak helyeselni lehet, pontosabban nem is lehet mást tenni, mint helyeselni azt a gyakorlatot, hogy (a könyvforma szükséges változtatásaitól eltekintve) elvi kérdésekben, értéktételben nem változtat, hűen közli az eredetit, függetlenül attól, hogy a véleménye időközben árnyalódott, egy és másban változott. Felfogásom szerint mondhatni igazságos megoszlás a hivatások karakterében, hogy efféle árnyalásra, új tényezők által helyesen diktált módosításra, akár markáns változtatásra a színház művészeinek, rendezőinek, színművészeknek örökre lesz módjuk – kritikusoknak soha.

A kötetbe foglalt kritikák túlnyomó többségét egyébként nem csak helytállónak érzem, hanem időállóknak is.

A *Magyar drámák színháza* (a Népművelési Propaganda Iroda kiadása) különönb kivitelt, szövegben, képanyagban élettelibb, szebb, tartósabb megoldást, tisztább nyomást érdemelt volna. Ha már a képeket említtem, olyan is került közéjük (Illyés: *Különc*, 1972, Veszprém), amelynek a kritikája hiányzik a kötetből.

Koltai Tamás színikritikus tevékenysége indulása után az átlagosnál gyorsabban feltűnt, viták középpontjába került, jelezve, hogy a fontos tevékenységi kör értékes egyéniséggel gazdagodott. Kritikái – adott esetben magyar művekre vonatkozó kritikái – huzamos tevékenykedés után, kötetbe gyűjtve is nyomatékosan igazolják ezt a benyomást.